

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИДА СУДЛАНГАНЛИК ИНСТИТУТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Агоев Шукрулло Сафарбоевич

**Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси “Тергов фаолияти”
кафедраси ўқитувчиси**

Азимжонов Файзулло Рустамжон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси 3-босқич 326-гурӯҳ курсанти
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15720880>

Аннотация

Мазкур мақолада судланганлик институтининг тушунчаси ва таърифи, судланганликнинг ҳуқуқий таъсири ва оқибатлари, судланганликнинг тугалланиши ва олиб ташлаш механизмлари ҳақида маълумотлар келтириб ўтилиган.

Калит сўзлар

Судланганлик ҳолати, судланувчи, маҳкум, судланганликни олиб ташлаш, реабилитация, ҳукм.

Мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш жараёни ҳеч қачон ортга қайтмайдиган, қатъий ва изчил тус олгани, одамларимиз ўзгариб, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллиги ошаётгани, онгу тафаккури юксалиб, ён-атрофда бўлаётган барча воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик туйғуси, эртанги кунга ишончи ортиб бораётганини кўриш кишида фахр, ифтихор туйғусини уйғотиши табиий¹.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларида инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлиги олий қадрият ҳисобланиши ҳуқуқий жихатдан мустаҳкамланган. Бу эса жамият ҳаётининг барча жабхаларида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг самарали механизмини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш ҳамда шахс ҳуқуқлари бузилишини олдини олиш учун қўшимча кафолатлар яратилишини тақазо этади².

Қонунчилигимизда кўра, судланганлик — бу шахснинг жиноий жавобгарликка тортилганлиги ва суд ҳукми билан белгиланган жазо тури бўйича жавобгарлиги бекор қилинмаган ҳолатини билдирувчи ҳуқуқий институтдир. Ушбу институт жиноят ҳуқуқи тизимида муҳим ўрин эгаллаб, жиноят ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда алоҳида аҳамиятга эга³.

Судланганлик, аввало, давлат томонидан жиноят содир этган шахсга нисбатан белгиланган жазо чораларини амалга ошириш механизмини ифодалайди. Бу институт қуйидаги асосий вазифаларни бажаради:

¹ Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал қонун нормаларини эркинлаштириш йўллари // Олий юридик ўқув юрларида инсон ҳуқуқлари муҳофазасини таъминловчи фанларнинг ўқитишнинг замонавий муаммолари. Тошкент. Ўзбекистон Миллий университети ҳуқуқшунослик факултети 2009. Б. 66-69.

² Ш.Ш.Суюнов. Компютер техника воситалари орқали содир этилган фирибгарлик жинояти турлари. “Замонавий дунёда педагогика ва психология” номли Республика илмий-амалий конференцияси. 9.06.2023 йил

³ Б.Б.Муродов. Хусусий айблов институтини қўллаш самарадорлигини ошириш йўллари // Хусусий айблов ва ярашув институтларини такомиллаштириш чоралари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т:Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2015й.Б. 34-40.

1. Жиноят содир этган шахснинг ижтимоий хавфлилигини белгилаш: Судланганлик шахснинг жиноятчилик ҳолати ва хавфлилик даражасини ҳуқуқий жиҳатдан тасдиқлайди.

2. Жиноий жавобгарликни кучайтириш: Агар шахс судланган бўлса ва қайта жиноят содир этса, судланганлик ҳолати янги жиноят учун жазо белгилашда оғирлаштирувчи ҳолат сифатида эътиборга олинади.

3. Ижтимоий назоратни кучайтириш: Судланган шахслар устидан ҳуқуқий назорат ўрнатилиб, уларнинг ижтимоий муҳитга қайта интегратсияси назорат қилинади. Дастлабки терговда Гувоҳлантириш утказишнинг процессуал ва тактик ҳаракатларини батафсил караб чиқамиз⁴.

Судланганлик шахсга бир қатор ҳуқуқий чекловларни келтириб чиқаради. Жумладан:

Ҳуқуқий чекловлар: Баъзи лавозимларда ишлаш, давлат хизматига кириш ёки қурол сақлаш ҳуқуқидан маҳрум бўлиш.

Жиноят қонунчилигидаги таъсир: Судланган шахс қайта жиноят содир этса, унга нисбатан оғирроқ жазо қўлланилиши мумкин.

Ижтимоий таъсир: Судланганлик ҳолати шахснинг ижтимоий обрўсига таъсир қилади ва жамиятдаги муносабатларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин⁵.

Судланганликни олиб ташлаш жиноят-ҳуқуқий нормалар асосида амалга оширилади. Одатда, судланганлик:

1. Жазо муддати тугаши билан автоматик равишда олиб ташланади.

2. Суд қарори билан муддатидан олдин олиб ташланиши мумкин.

Бу жараён шахснинг тузалганлигини ва жамиятга хавф солмайдиган даражада ўзини тутишини кўрсатади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, судланганлик институти жиноят-ҳуқуқий тизимда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у жиноятларнинг олдини олиш, жиноий жавобгарликни белгилаш ва жиноятчиликка қарши курашда давлатнинг самарали воситаларидан биридир. Ушбу институт жиноят қонунчилигида шахснинг ижтимоий хавфлилик даражасини тартибга солиш орқали адолатни таъминлашга хизмат қилади. Шу сабабли судланганлик институти нафақат жазо механизми, балки ижтимоий адолатни тиклаш воситаси сифатида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Судланганлик жиноят-ҳуқуқий тизимнинг муҳим институти бўлиб, унинг вазифаси нафақат жиноятчиларни жазолаш, балки уларни ижтимоий ҳаётга қайта мослаштириш, қайта жиноят содир этилишининг олдини олиш ва жамиятда адолатни таъминлашдан иборатдир. Судланганлик тушунчаси, унинг ҳуқуқий асослари, оқибатлари ва жиноий-ҳуқуқий аҳамияти ҳақида чуқурроқ тушунча олиш учун қуйидаги жиҳатларни кўриб чиқамиз.

Судланганлик жиноят содир этган шахснинг давлат томонидан жиноий жавобгарликка тортилганлигини ва суд ҳукми билан жазо тайинланганлигини ифодалайди. Бу институт қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

⁴ Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятларни квалификация қилишнинг муҳим жиҳатлари. “Талқин ва тадқиқотлар” Республика илмий-услубий журнали 10сон. 01.10.2022 йил Б. 105-109.

⁵ Ш.С.Агоев., Шакирова С. Қийнаш жиноятини тергов қилиш: назария ва амалиёт //Развитие и инновации в науке. –2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 75-81.

Судланганликнинг ҳуқуқий мақоми: Шахс судланган деб ҳисобланиши учун суднинг қонуний кучга кирган ҳукми талаб қилинади⁶.

Жазо тури ва муддати: Судланганлик шахсга тайинланган жазо тури ва унинг бажарилиш муддати билан боғлиқ бўлиб, жазони ўташ муддати тугагач, ёки қонунчиликка мувофиқ, у олиб ташланади.

Қайта жиноят содир этишдаги аҳамияти: Судланганлик жиноятнинг оғирлик даражасини баҳолаш ва жазо тайинлашда алоҳида аҳамиятга эга бўлади.

Судланганлик шахсга қатор ҳуқуқий ва ижтимоий чекловларни келтириб чиқаради:

Фуқаролик ҳуқуқлари чекловлари: Судланган шахс айрим ҳолларда давлат хизматида ишлаш, айрим касб фаолиятлари билан шуғулланиш ёки сайловларда қатнашиш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин.

Ижтимоий таъсирлар: Судланганлик шахснинг обрўсига таъсир қилади ва унинг жамиятда мослашишига тўсиқ бўлиши мумкин.

Жиноят ҳуқуқида оғирлаштирувчи ҳолат: Агар судланган шахс қайта жиноят содир этса, судланганлик ҳолати янги жиноят учун оғирлаштирувчи ҳолат сифатида баҳоланади⁷.

Судланганликни олиб ташлаш судланган шахснинг тузалганлиги ва ижтимоий хавфлилигини йўқотганлигини тасдиқловчи муҳим ҳуқуқий жараёндр. Бу жараённинг асосий турлари қуйидагилар:

Автоматик равишда олиб ташлаш: Судланганлик, одатда, жазони ўташ муддати тугаганидан кейин қонунда белгиланган муддат ўтиши билан автоматик равишда олиб ташланади.

Муддатидан олдин олиб ташлаш: Агар шахс ўзини ижобий томондан кўрсатса ва қонун талабларига риоя қилса, суд судланганликни муддатидан олдин олиб ташлаш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Амнистия ва индулт: Баъзи ҳолларда давлат томонидан умумий амнистия ёки алоҳида индулт эълон қилиниши орқали судланганлик бекор қилинади⁸.

Судланганлик нафақат ҳуқуқий, балки ижтимоий-психологик оқибатларга ҳам эга. Бу жараён судланган шахсни жамиятдан ажратиши ёки аксинча, уни қайта ижтимоийлашувга рағбатлантириши мумкин:

Стигматизатсия: Судланган шахс кўпинча жамият томонидан “жиноятчи” тамғаси билан баҳоланади, бу эса унинг ижтимоий ҳаётга қайта қўшилишига тўсқинлик қилади.

Реинтегратсия қийинчиликлари: Иш топиш, ижтимоий муносабатларни тиклаш ва жамиятда қабул қилиниш борасида муаммолар юзага келади.

Ижтимоий ёрдам дастурлари: Кўплаб давлатларда судланган шахсларни қайта ижтимоийлашувини таъминлаш учун махсус дастурлар ишлаб чиқилган.

⁶ А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг иштирокини таъминлаш имкони бўлмаган тақдирда дастлабки терговни тўхтатиш: Назария ва амалиёт. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг Ахборотномаси № 1 (2024).– 2024. 95-98 б.

⁷ Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларини сотиш мақсадисиз ноқонуний ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, жинояти тушунчаси // Жамият ва инновация. – 2025. – В. 6. – Но 1/С. – Б. 267-277.

⁸ Н.Қ.Усманалиев. “Оқиллона муддат” тамойилини жорий этиш назарий ва амалий жиҳатлари //Наука и инновации в системе образования. – 2025. – Т. 4. – №. 3. – С. 44-50.

Судланганлик институтининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Адолатни таъминлаш: Жиноят содир этган шахснинг жавобгарлик масаласи қонуний равишда ҳал қилинади.
2. Қайта жиноят содир этилишининг олдини олиш: Судланганлик жиноятчиларни жазолаш билан бирга, бошқа шахсларни жиноят содир этишдан огоҳлантиришга хизмат қилади.
3. Давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш: Судланганлик институти жиноят содир этган шахсларни назорат остида ушлаб, уларнинг жамиятга бўлган салбий таъсирини камайтиради.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 25.01.2020 йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // [Электрон манба].
3. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. –Т., 2009. – Б. 199.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. –Т., 2002. – Б. 47.
5. Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал қонун нормаларини эркинлаштириш йўллари // Олий юридик ўқув юртларида инсон ҳуқуқлари муҳофазасини таъминловчи фанларнинг ўқитишнинг замонавий муаммолари. Тошкент. Ўзбекистон Миллий университети ҳуқуқшунослик факултети 2009. Б. 66-69.
6. Б.Б.Муродов. Жиноят-протсессуал муносабатларда ҳимоячининг иштироки // “Адвокатлик фаолияти: назария ва амалиёт масалалари” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. ЎзР Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти. – Тошкент, 2010. Б. 171-175.
7. Б.Б.Муродов. Хусусий айблов институтини қўллаш самарадорлигини ошириш йўллари // Хусусий айблов ва ярашув институтларини такомиллаштириш чоралари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Т:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015й.Б. 34-40.
8. Б.Б.Муродов. “Жиноятларни тергов қилиш методикаси” фанидан ўқув дастури. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. Б.24
9. Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятларни квалификатсия қилишнинг муҳим жиҳатлари. “Талқин ва тадқиқотлар” Республика илмий-услубий журнали 10сон. 01.10.2022 йил Б. 105-109.
10. Ш.Ш.Суюнов. Компютер техника воситалари орқали содир этилган фирибгарлик жинояти турлари. “Замонавий дунёда педагогика ва психология” номли Республика илмий-амалий конференцияси. 9.06.2023 йил
11. Ш.Ш.Суюнов. Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг жиноят содир этган шахсларни аниқлаш ҳамда уларнинг айбини исботлашдаги аҳамияти. “Замонавий дунёда педагогика ва психология” номли Республика илмий-амалий конференцияси.

12. Ш.Ш.Суюнов. Гиёҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотроп моддаларини сотиш мақсадисиз ноқонуний ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, жинояти тушунчаси // Жамият ва инновация. – 2025. – В. 6. – Но 1/С. – Б. 267-277.
13. А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг қаерда эканлиги номаълум бўлган ҳолларда жиноят ишини тўхтатишнинг назарий ва амалий жиҳатлари. Жамият ва инновациялар № 1 (2024).– 2024. – 314-320 б.
14. А.Т.Аширбоев. Жиноят ишини тўхтатиш тушунчаси ва аҳамияти. Эксперткриминалистик фаолият: истиқболлар ва инновациялар мавзусидаги халқаро конференция материллари тўплами. Т., Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси, 2023. – Б. 381-388.
15. А.Т.Аширбоев. Айбланувчининг иштирокини таъминлаш имкони бўлмаган тақдирда дастлабки терговни тўхтатиш: Назария ва амалиёт. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг Ахборотномаси № 1 (2024).– 2024. 95-98 б.
16. А.Т.Аширбоев. Суриштирув ва дастлабки терговни тўхтатиш институти: халқаро тажриба ва ўзбекистон қонунчилигини такомиллаштириш истиқболлари //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 14. – С. 37-42.
17. Н.Қ.Усманиев. “Оқилона муддат” тамойилини жорий этиш назарий ва амалий жиҳатлари //Наука и инновации в системе образования. – 2025. – Т. 4. – №. 3. – С. 44-50.
18. Н.Қ.Усманиев. Жиноят ишини юритишни тўхтатиш ва тиклаш муддатлари билан боғлиқ айрим мулоҳазалар //Теоретические аспекты становления педагогических наук. – 2025. – Т. 4. – №. 6. – С. 40-47.
19. Н.Қ.Усманиев. Протсессуал муддатларнинг ҳисоблашда қўлланилувчи меъзонларнинг айрим жиҳатлари //проблемс анд солутсионс оф ссиентифис анд инновативе ресеарч. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 25-30.
20. Н.Қ.Усманиев. Байназов Ж. Ўғирлик жинояти бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг янги усуллари //Наука и инновации в системе образования. – 2024. – Т. 3. – №. 8. – С. 69-74.
21. Ш.С.Агоев., Шакирова С. Қийнаш жиноятини тергов қилиш: назария ва амалиёт //Развитие и инновации в науке. –2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 75-81.
22. Ш.С.Агоев., Абдухамидов А. Гувоҳлантириш тергов ҳаракатини ўтказишнинг аҳамияти //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 7. – С. 49-51.
23. Ш.С.Агоев., Асатуллаев Д. Ахборот технологиялари соҳасидаги ўғирлик жиноятларни тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 3. – №. 7. – С. 31-35.
24. Ш.С.Агоев., Ташев У. Экспертиза фаолиятининг арманистон республикаси жиноят-протсессуал қонунчилигидаги ҳуқуқий асослари //Развитие и инновации в науке. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 48-56.
25. Хушвактова Н.А. Факторы, препятствующие эффективному использо-ванию общественного участия в досудебном производстве / Н.А. Хушвактова // Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения: сб. ст. по

материалам LXV Международной научно-практической конференции «Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения». – № 11(65). – Москва, Изд. «Интернаука», 2022. DOI:10.32743/25419889.2022.11.65.346588

26. Хушвактова Н.А. Коррупцияга оид жиноятларни фош қилиш ва тергов қилишда жамоатчилик ёрдамидан фойдаланиш // «Давлат бошқаруви соҳасида коррупциявий хавф-хатарларни бартараф этиш механизмларини такомиллаштириш масалалари»: республика илмий-амалий конференцияси тўплами – Тошкент давлат юридик университетининг ихтисослаштирилган филиали, Т: 2022. Б.78-83.

